

YUNAN MƏNŞƏLİ SÖZLƏR VƏ ONLARIN QISA TƏSNİFATI

Milana Abbasova,
Xəzər Universitetinin doktorantı,
İngilis dili və ədəbiyyatı departamentinin müəllimi

ANNOTASIYA

Məqalə yunan mənşəli sözlər və onların qısa təsnifatına həsr edilmişdir. Bu dil Sokratın, Platonun, Aristotelin, Homerin dilidir və əsrlər boyu digər dillərin zənginləşməsinə də təkan vermişdir. Elə bir dil yoxdur ki, orada yunan mənşəli söz olmasın. Azərbaycan dilinə də digər dillərin vasitəsi ilə keçən yunan mənşəli sözlərin az olmasına baxmayaraq, onlar öz ilkin formasını itirmiş və dəyişikliklərə məruz qalmışdır.

Yunan mədəniyyəti, tarixi, fəlsəfəsi daim alimlərin diqqət mərkəzində olub. Ta qədimdən indiyədək əsas elmi terminlər, həmçinin gündəlik həyatda işlətdiyimiz bəzi sözlər yunan və latın dillərindən götürülmüşdür. Zaman ötdükcə elmi terminlər beynəlmiləl sözlərə çevrilmiş, məişətdə işlətdiyimiz sözlər isə dilə o qədər hopmuşdur ki, onların əcnəbi söz olduğu belə hiss olunmur. Məqalədə bəzi yunan mənşəli sözlərin digər dillər tərəfindən mənimsənilməsi və hansı dəyişikliklərə məruz qalması haqqında məlumat verilmişdir.

Məqalədə yunan dilində xüsusi isimlərin digər xalqlar tərəfindən öz dillərinə hansı şəkildə mənimsənilməsi, soy adlarının sonluqlarının dəyişdirilməsinin düzgün olub olmaması ilə bağlı

qısa araşdırmanın nəticəsi barədə məlumat da öz əksini tapıb.

Bu mövzu ətrafında araşdırma aparılmasını professor Hamlet İ saxanlı Xəzər Universitetində doktorantlara oxuduğu “Elm və fəlsəfə tarixi: Yunan dünyası” kursunda tövsiyə etmişdir.

Açar sözlər: mənşə, Yunan dili, zənginləşmə, assimilyasiya, termin

Qədim tarixi olan Yunan dili Hind-Avropa dil ailəsinin Yunan qoluna aiddir. Yunan dili Yunanıstan və Cənubi Kiprin rəsmi dilidir. Yunanıstanda ölkə əhalisinin 99,9%-i, Cənubi Kiprdə isə əhalinin 82%-i bu dildə danışır. Hazırda dünyada on üç milyona yaxın insan bu dildə danışır (9). Yunan dilində danışanların sayının o qədər də çox olmaması onun zənginliyinə heç də mənfi təsir etməmişdir.

Yunan dilinin mövcud olduğu bütün dövrlərdə zəngin ədəbiyyat yaradılmışdır. Roma imperiyası dövründə yunan dilinin mənimsənilməsi hər bir ziyalı üçün mütləq meyarlardan biri idi. Latın dilində çox sayda yunan mənşəli sözlər, yunan dilində isə kifayət qədər roma və latın mənşəli sözlər var. Yunan dili elmi və texniki terminlərin yaranmasında xüsusi yer tutur.

ƏLİFBA

Hazırda dünyada 65 əlifba mövcuddur (1). Dünya əlifbalarının, eləcə də keçmişdə istifadə olunmuş və hazırda elmə məlum olan əlifbaların hamısının protosemit vahid yazı sistemindən nəşət tapması elmdə öz təsdiqini tapmışdır. Protosemit yazı sistemi eramızdan əvvəl II minilliyin birinci yarısında Suriya-Fələstin regionunda yaranmış və müxtəlif variantları olmuşdur. Protosemit yazısı iki qola – Cənubi Semit və Şimali Semit yazıları qollarına bölünür. Finikiya əlifbası məhz Şimali Semit qoluna aid edilir.

Səs yazısının, əlifbanın yaradılmasında Misir heroqliflərinin böyük rol oynaması haqqında

tarixin yaddaşında çox əsaslı fikirlər vardır. Yunanlar misirlilərin bu yazı işarələrini heroqlif adlandırırdılar. Heroqlif yunanca “müqəddəs işarə” deməkdir.

Heroqlif adlanan bu anlaşılmaz işarələrdə misirlilərin tarixi, adət və ənənələri əks etdirilmişdir. Bu sirli aləmə yol tapılmadığı üçün tarixin böyük bir mərhələsi öyrənilməmiş qalmışdı. Nəhayət, fransız alimi Jean-François Champollion 1822-ci ildə bu heroqlifləri oxumağa müvəffəq olur.

Səs yazısının geniş yayılması və tədricən təkmilləşməsi və bu mühüm işdə qədim dünyanın bir çox xalqlarının iştirakı qədim dünyanın ən böyük kəşfi olan əlifbanın meydana gəlməsinə səbəb oldu. İlk əlifbanın yaradılması e.ə. ikinci minilliyin ikinci yarısında dünyanın qədim xalqlarından olan finikiyalılara nəsib oldu.

Eramızdan əvvəl VII-ci əsrin əvvəllərində isə yunanlar finikiyalılardan yazını öyrənirlər, daha dəqiq desək, finikiya əlifbası əsasında öz əlifbalarını qururlar. Finikiya əlifbasından fərqli olaraq yunan əlifbasında həm sait səslər, həm də samit səslər öz yerini tapmışdır. Bəzi mənbələrə görə, yunan əlifbası tərkibində sait və samit səslərin birləşdiyi ilk əlifbadır. Finikiya əlifbasındakı ilk hərf “alef” (öküz), ikinci hərf bet (ev) demək idi. Bu iki hərfin ardıcıl yerləşməsi demək olar ki, əksər əlifbalarda da dəyişilməz qalıb.

“Əlifba” sözü öz mənşəyini finikiya əlifbasındakı ilk iki hərfdən götürüb və digər dillərə eyni qaydada ötürülüb:

Yunan əlifbasında - Alfa, Beta

İvrit əlifbasında - Əlep, Bet

Ərəb əlifbasında - Əlif, Bə

İlk yunan əl yazmalarında birinci misrada mətn soldan sağa, növbəti misrada isə sağdan sola yazılırdı və bu ardıcılıqla da davam edirdi. Bu cür yazı üsuluna “Bustrofedon” deyilir. Bustrofedon qədim yunan dilində βούς – öküz və στρέφω – döndərməkdir, yəni “öküzü döndərirəm” deməkdir. Bu yazı üsulu öküzün tarlada torpağı şumlayarkən sahənin bir başına çatdıqdan sonra o biri sıraya keçməsinə xatırladığı üçün bu adı alıb. Bustrofedon üsulu IV-cü əsrə qədər, klassik yunan əlifbası formalaşanaqədər istifadə olunmuşdur. Krit, Qədim Yunan, Cənubi Ərəbistan və digər dövlətlərin əl yazmalarında da Bustrofedona rast gəlmək olar.

TƏRKİBİNDƏ TETA HƏRFİ OLAN SÖZLƏRİN KİRİL ƏLİFBASININ TƏSİRİ İLƏ F HƏRFİ KİMİ TƏLƏFFÜZ EDİLMƏSİ, BETA-nın VİTA İLƏ ƏVƏZ OLUNMASI

Avropa və Yaxın Şərqdə geniş yayılmış əlifbaların yaranmasında yunan əlifbasının çox böyük rolu olub. Latın, Kiril və digər əlifbalar öz mənşəyini yunan əlifbasından götürüb.

Yunan hərfi “teta” Kiril əlifbasına “fita” adı ilə keçib. Bu səbəbdən də tərkibində “teta” hərfi olan bütün yunan mənşəli sözlər rus və yazıda kiril əlifbası istifadə edən və ya etmiş dillər tərəfindən fərqli şəkildə mənimsənilib. 17-ci əsrin ortalarından Kiril əlifbasındakı fita hərfi yalnız rus dilinin lüğət tərkibinə daxil olan yunan və latın mənşəli sözlərdə istifadə edilirdi. Məsələn: əslində “orfoqrafiya” sözündəki ilk f hərfi ingilis dilindəki th səsini verən Yunan əlifbasındakı teta hərfi ilə yazılır və [θ] kimi tələffüz olunur. Lakin tərkibində teta hərfi olan sözlər Kiril əlifbası ilə oxunduqdan sonra öz ilkin versiyasını tədricən itirdi və bəzi dillərə də fərqli şəkildə ötürüldü. Buna misal olaraq bir neçə sözü nümunə göstərmək olar:

Theodorus - Θεόδωρος - Федор

Orthography - ὀρθογραφία - орфография

Athens - Αθήνα - Афина

Bu misallardan yunan mənşəli xüsusi adın Kiril əlifbasının təsiri ilə necə dəyişdiyini də aydın görmək olar. Əslində, Seodorus və ya Tseodorus səslənməli olan xüsusi isim rus dilində Fedor kimi, azərbaycan dilində isə Teodor və ya Fedor kimi deyilir.

“β” - beta hərfi Qədim yunan əlifbasında “b” kimi tələffüz olunurdu. Müasir yunan əlifbasında isə “v” kimi tələffüz olunur və beta deyil “vita” adlanır (elə bu səbəbdən də bəzi dillərdə əlifbaya “alfavit” deyilir):

Yunan Rus Azərbaycan

Βαρβαρος варвары barbarlar

Beləliklə Müasir Yunan əlifbasında “b” səsini olmadığı üçün onu “mi” və “pi” hərflərinin birləşməsi - μπ ilə qeyd edirlər. Məsələn:

Rus Yunan Azərbaycan

Альбом άλμπουμ Albom.

**YUNAN MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN RUS DİLİNƏ,
SOVET DÖVRÜNDƏ İSƏ RUS DİLİNDƏN
AZƏRBAYCAN DİLİNƏ ÖTÜRÜLMƏSİ**

Yunan dili qədim slavyan dillərinin, daha sonra isə ədəbi rus dilinin semantik əsasını qoyub. Lev Tolstoy Afanasiy Fetə ünvanladığı məktubda belə söyləmişdir: “Təhsili yunan dili olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil”.

Görkəmli rus yazıçısı, publisisti və filosofu Lev Tolstoyun sözlərindən məlum olur ki, rus dilinin inkişafı və lüğət tərkibi yunan dilinin təsiri ilə püxtələşmişdir. Göründüyü kimi, Yunan dili öz əvəzolunmaz izini hələ XIX əsrdə belə itirməmişdir. Elmi-texniki terminlər, gündəlik məişətdə istifadə olunan sözlər, dövrümüzdə artıq beynəlmiləl sözlər kimi gəlib çatmış bir çox yunan mənşəli sözlər yalnız rus dilinə deyil, bütün dillərin inkişafına və zənginləşməsinə əsas səbəb olmuşdur. Məsələn: ingilis dilinin lüğətinin 60 %-i yunan və latın mənşəli sözlərdən ibarətdir (10).

Qədim yunan sözləri, əsasən, slavyan dilli dövlətlərin xristianlaşması prosesinin bitməsi və qədim slavyan dilinin təsiri ilə qədim rus dilinə keçib. Bu prosesdə Bizans imperiyasının da böyük rolu vardır. X-cu əsrdən başlayaraq XVII-ci əsrə kimi müxtəlif sahələrə aid olan sözlər rus dilinə, oradan isə xüsusilə keçmiş Sovet İttifaqı dövründə Azərbaycan dilinə ötürülmüşdür.

Dini sözlər: ангел, епископ, демон, икона, монах, монастырь, лампада, пономарь və s.

Elmi terminlər: математика, философия, история, грамматика, протокол, амнистия, геология, география və s.

Məişət sözləri: известь, сахар, скамья, тетрадь, фонарь və s.

Bitki və heyvan adları: буйвол, фасоль, свёкла və s.

Daha sonrakı alınma sözlər isə incəsənət və elm sahələrinə aid edilir: хорей, комедия, мантия, стих, логика, аналогия və s.

Beynəlmiləl statusu qazanmış yunan sözlərinin çoxu Qərbi Avropa dillərindən keçib: телепатия, телевизор, систем, elektrik, стадион və s.

Yunan mənşəli “tetrad” (тетрадь) sözü “tetra” - yəni dörd sözündən götürülüb. Belə ki, yunanlar yazı yazmaq üçün taxta lövhələri bir-birinə birləşdirərək, üzərinə mum çəkirdilər. Lövhələrin üzərində bir ucu biz, digər ucu isə

küt olan çubuqla yazırdılar. Lövhələr ağır olduğundan onları yalnız dörd-dörd birləşdirirdilər, elə bu səbəbdən də bu yazı lövhələrini tetra, daha sonra tetrad adlandırmağa başladılar.

Azərbaycan dilinə digər dillərin vasitəsi ilə keçən yunan mənşəli sözlər öz ilkin formasını itirmiş və dəyişikliklərə məruz qalmışdır.

Azərbaycan və Türk dilində olan yunan mənşəli sözlərdən biri “mərmərdir”. Mərmər Qədim yunan sözü olub μάρμαρος - parlaq daş anlamını verir.

Fənər sözü φανάρι (o)v sözündən qaynaqlanır və işıq, məşəl mənasını verir.

XÜSUSİ İSİMLƏRDƏ SONLUQLARIN İTMƏSİ

Çox böyük maraq doğuran məsələlərdən biri də yunan ad və soyadlarındakı sonluqların itməsidir. Bu hal xüsusilə Qədim yunan dilinin hökm sürdüyü dövrdə yaşayan və yaradan filosoflar, tarixçilər və elm xadimlərinin adlarında özünü qabarıq şəkildə biruzə verir. Çünki o dövrdən bu günümüzdə gəlib çıxan soyadlar başqa-başqa dillərin təsiri ilə gah orijinal formada, gah da müəyyən dilin xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə dəyişdirilməklə tələffüz olunur:

Homer - Гомер - Homeros - Ὅμηρος
Sokrat - Соκрат - Sokrates - Σωκράτης
Ənənəyə uyğun olaraq yunanlar yeni doğulmuş körpənin adını anadan olandan 7-9-cu günlər arasında qoyurlar. Yunanıstanda mütləq hal alan nüanslardan biri də odur ki, ilk oğul övladına babasının (ata tərəfdən) adını, qız övladına isə nənəsinin (ata tərəfdən) adını qoyurlar. Sonrakı övladlarına isə istənilən adı qoya bilirlər.

Yunanıstanda qədim yunan, latın və bəzi əcnəbi mənşəli adlar xüsusi adlar sırasına daxil edilir. Pravoslav təqviminin təsiri ilə yaranan xüsusi adlar da geniş yayılmışdır. Tanınmış müqəddəslərin adlarına üstünlük verən yunanlar heç də az deyil. Xüsusi məna kəsb edən geniş yayılmış yunan adlarından Sofiya və İrinanı misal çəkmək olar. Sofiya (Σοφία) - müdriklik; İrina (Εἰρήνη) - sülh, əmin - amanlıq deməkdir.

Beləliklə, yunan mənşəli xüsusi adları iki qrupa ayırmaq olar. Birinci qrupa əsatirlərlə bağlı olan antik dövrün adlarını - Afroditi, Pinelopi,

Sofoklis, Odisseas, ikinci qrupa provaoslav təqviminə daxil olan adları – Qeorqios və Vasilios-u aid etmək olar.

Əgər xüsusi ad kişi cinsində os sonluğu ilə bitərsə, qadın cinsində eyni ada -u şəkilçisi əlavə ediləcək.

Kişi cinsində Qadın cinsində Mənası
Papadopoulos Papadopulu keşişin
oğlu/övladı

Əgər xüsusi ad kişi cinsində -as, -is sonluğu ilə bitərsə, qadın cinsində eyni adın şəkilçisi uyğun olaraq -a, -i olur:

Kişi cinsində Qadın cinsində Mənası
Andreas Andra Güclü
Kanaris Kanari Tərsanə
*Yunan soyadlarında ata adına artırılan
şəkilçilər:*
-adis -idis -ou
Αναστασιάδης- Anastasidias Αγγελίδης-
Angelidis Γεωργίου-Georgi
Kiçiltmə şəkilçiləri:
-aki -akis -utsos
Ελενάκι-Elenaki Στεφανάκης-Stefanakis
Ανδρούτσος-Androutsos
Böyütmə şəkilçiləri:
-aros -akas
Λάζαρος-Lazaros Γιαννάκας-Giannakas
Coğrafi mövqeyi göstərən şəkilçilər:
-ikos, -itis
Γερονίκος-Geronikos Λογοθέτης-Loqosetis7

XÜLASƏ

Yunan dilindəki şəkilçi bolluğuna baxmayaraq, yunan dahilərinin nə adlarını, nə də soyadlarını orijinalda olduğu kimi saxlamayıblar və bu problem hələ də mövcuddur. Nə üçün Sokrates olduğu halda Sokrat deyirik?! Nə üçün -adis, -idis, -ou (oğlu) kimi istifadə olunan sonluqlar son zamanlar bəzi dillərə məhz hərfi tərcüməsi ilə keçid alır? Dilçilikdə mövcud olan bu problemi çözmək və ətraflı araşdırmaq lazımdır.

Sözsüz ki, heç bir dili alınma sözlərsiz təsəvvür etmək olmaz. İstənilən söz başqa dilə keçəndə həmin dilin öz fonetik tərkibinə, qrammatik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşır və mənimsənilir. Lakin unutmamaq lazımdır deyil ki, xüsusi adlarda, əsasən də soyadlarda bu cür təcrübə aparılmamalıdır. Xüsusi adların orijinallığını

qorumaq mütləqdir. Çünki soyad insanın keçmiş, bu günü və gələcəyinin güzgüsü, onun silinməz tarixidir.

Məqaləmi Səməd Vurğunun sözü ilə bitirmək istəyirəm: "... heç bir dil yalnız öz xəzinəsi hesabına yaşaya bilməz. Təbiətdə heç bir dil saf, təmiz bir dil deyildir, çünki bütün xalqlar arasında iqtisadi, ictimai, siyasi əlaqələr olduğundan dillər bir-birinə təsir edir. Burada bir nazik məsələyə toxunmaq istəyirəm. Heç bir vaxt xarici sözlərin dilimizdə işlədilməyi bu dili sıxışdırma bilməz. Əksinə olaraq, dil zənginləşə bilər".

Həqiqətən, bütün dillərdə alınma sözlər var və texnologiyanın, iqtisadiyyatın, elmin, və bir çox sahələrin inkişaf etdiyi bir dövrdə bu proses daha da sürətlə davam edir və edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Дорин А.И. Мировые туристические ресурсы. Конспект лекций. СПб: ГПУ, 2011.
- 2.Дворецкий И.Х. "Древнегреческо-русский словарь. Т.Т. 1, 2. М., 1958.
- 3.Иванова Ю.В. Греки. Системы личных имен у народов мира. М.: Наука, 1989.
- 4.Романев Ю.А. Структура слов греческого происхождения в русском языке. Канд. дисс.-я.-М., 1965.
5. Babiniotis G. Lexicon of Modern Greek, Lexicology Center: Athens, Greece, 1998.
6. Smith E.C. Treasury of name lore. Harper & Row, 1967.
7. Henry J. Richmond. The pronunciation of Greek and Latin proper names in English. Yokai Publishing, 2010.
8. Konstantinidis A. The Universal Reach of the Greek Language'. ISBN 960-90338-2-Athens: self-published, 2006.
- 9.SIL International. Languages by number of speakers. ISO 639-3, 2009.
- 10.Tamara M.Green. The Greek and Latin Roots of English. Rowman & Littlefield, 2008.
11. www.anl.az
12. www.greek.ru